

KS. JANUSZ MIECZKOWSKI

Rzymska liturgia stacyjna

Rzym, stolica cesarstwa i siedziba papieża, stał się miastem, w którym rozwinęła się szczególna relacja między jego topograficznym ukształtowaniem i liturgią. Powstał system liturgiczny, który swoim zasięgiem objął całe miasto – jego bazyliki i kościoły. Była to liturgia stacyjna. Miała ona miejsce przede wszystkim w wielkim poście, ale nie tylko. Podobne systemy powstały w starożytności także w Jerozolimie i Konstantynopolu, a naśladowane były później w takich miastach jak: Mediolan, Rawenna, Metz, Tours, Paryż czy Kolonia¹.

Pojęcie liturgii stacyjnej

Słowo *statio*, które stoi u podstaw określenia „liturgia stacyjna”, miało w starożytności różne znaczenia. W języku militarnym określano nim miejsce warty, posterunku, straży, a także stanowisko, służbę, dyżur oraz organizowanie straży czy warty². W literaturze chrześcijańskiej pojawia się w pochodzącym z II wieku *Pasterzu Hermasa*³. Straż rozumiana jest w nim jako zachowywanie postu (*stationa eko*)⁴.

Początkowo nie wiązano postu *statio* z jakimś zgromadzeniem liturgicznym. Jednak już św. Cyprian († 258) odnosi go do zgromadzenia ludzi w ogólności⁵. U Laktancjusza (V wiek) pojawia się natomiast wyrażenie *stationem celebrare*,

¹ Zob. *Leksykon liturgii*, oprac. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 1475.

² Zob. D. Brzeziński, *Rzymska liturgia stacyjna: odnowiona szansa pastoralna?*, [w:] *Introibo ad altare Dei*, red. S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski, Kraków 2008, s. 133.

³ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, Roma 1987, s. 143.

⁴ Zob. *Hermas, Pasterz*, [w:] *Ojcowie Apostolscy. Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 45, przekład i przypisy A. Świderkówna, wstęp i oprac. W. Myszor, Warszawa 1990, s. 175.

⁵ Zob. A. Nocent, *La Quaresima, Postilla sulle “stazioni quaresimali”*, [w:] *L'anno liturgico: storia, teologia e celebrazione*, Genova-Milano 2005, s. 172 (Anàmnēsis. Introduzione Storico-Teologica alla Liturgia, 6).

co sugerować może już jakąś formę liturgiczną⁶. Z czasem słowo *statio* zacznie oznaczać post w środy i piątki, wraz z towarzyszącymi mu nabożeństwami⁷. Określenie *statio* było odnoszone w różnych źródłach (np. akta męczennika Wiktoryn z Patawii) do dni postzczenia aż do VI wieku⁸.

Dlaczego więc na taki system liturgiczny przyjęła się nazwa *statio*? Christine Mohrmann uważa, że miał na to wpływ hebrajski termin *ma'amad*, oznaczający „stanie” (*stare*) przed Panem, a więc wskazujący na służbę Bożą⁹. Wśród znaczeń tego słowa były także: modlitwa połączoną z zebraniem w świątyni, a także dni modlitwy i pokuty niosące ze sobą post, powstrzymanie się od pracy i zgromadzenia w synagodze¹⁰.

W samym Rzymie termin ten przyjmuje się w drugiej połowie IV wieku. Znajduje się m.in. w *Libellus precum* (w prośbie prezbiterów rzymskich Faustyna i Marcellinusa z 384 roku) oraz jako techniczny termin opisujący liturgiczne zgromadzenie zwolenników antypapieża Feliksa, który celebrował stację ze swymi zwolennikami w *Titulus Iulii* na Zatybrzu. Podobnie było, gdy zwolennicy antypapieża Ursyna (366–367), po jego deportacji, mieli swoje stacje w cmentarnych kościołach na przedmieściach¹¹.

Możemy więc zaobserwować rozwój znaczenia *statio*: od postu, przez zgromadzenia odbywające się w dniu postu, kościelne zgromadzenia do samego miejsca zgromadzenia¹². W końcu zostaje ono zarezerwowane dla liturgii sprawowanej pod przewodnictwem papieża¹³, która składała się z czterech istotnych elementów. Po pierwsze, była sprawowana zawsze w obecności papieża lub jego reprezentanta. Drugim elementem była jej mobilność - celebrowanie ta odbywało się w różnych bazylikach i kościołach Rzymu. Wybór miejsca stacji zależał od święta, postu lub wspomnienia, które było w danym dniu obchodzone. I wreszcie była ona centralną liturgią dnia w mieście, której podporządkowana była cała służba Boża¹⁴.

⁶ Zob. *Leksykon liturgii*, dz. cyt., s. 1474.

⁷ Zob. J. Bonsirven, *Notre statio liturgique est-elle empruntée au culte Juif?*, „Recherches de science religieuse” 15 (1925), s. 259.

⁸ Zob. C. Mohrmann, *Statio*, „*Vigiliae Christianae*” 7 (1953), s. 237.

⁹ Zob. C. Mohrmann, *Statio*, art. cyt., s. 239–240.

¹⁰ Zob. J. Bonsirven, *Notre statio liturgique est-elle empruntée au culte Juif?*, art. cyt., s. 265.

¹¹ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, London 1968, s. 10.

¹² Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 144–145.

¹³ Zob. A. Nocent, *La Quaresima*, *Postilla sulle “stazioni quaresimali”*, art. cyt., s. 172.

¹⁴ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 36–37.

Początki i rozwój organizacji stacyjnej

Wspólnota chrześcijańska istniała w Rzymie już ok. roku 50. Chrześcijanie gromadzili się na sprawowanie kultu w domach prywatnych zwanych *tituli*, które najczęściej stanowiły darowiznę bogatych chrześcijan. Jako prywatne rezydencje miały one imię swojego właściciela wypisane na specjalnej płytce (*titulus*), przymocowanej do ściany domu. Kościoły te, przynajmniej od IV wieku, były powierzane prezbiterom, którzy sprawowali tam posługę na wzór dzisiejszych parafii¹⁵. *Liber Pontificalis* z czasów papieża Konona (686–687) przypisuje utworzenie 25 *tituli* papieżowi Marcelemu I (308–9), który miał postanowić, by sprawowano w nich sakramenty chrztu i pokuty¹⁶. Stanowiąc będą one zręby późniejszej organizacji stacyjnej. Każdy z „tytułów”, wyposażony w sprzęty do kultu, usytuowany był wewnątrz lub blisko zaludnionej dzielnicy miasta. Chrześcijanie musieli jednak ukrywać swoją liturgię i sakralne budynki. Ta sytuacja zmieniła się wraz z dekretem tolerancyjnym Konstantyna¹⁷.

Nie wiemy, kto zorganizował stacje po raz pierwszy. Istnieją w tym zakresie różne hipotezy. Najwcześniej korzeni liturgii stacyjnej szuka się w zasadzie jednej Eucharystii w mieście. Wymagała ona, by cała wspólnota gromadziła się na jednej mszy świętej sprawowanej przez biskupa, otoczonego prezbiterami i diakonami¹⁸. Zasadę jednej Eucharystii w niedzielę starano się zachowywać w starożytności nawet wtedy, gdy w mieście powstało więcej miejsc kultu¹⁹. Zasady tej rygorystycznie przestrzegano także w Rzymie, o czym świadczy List św. Leona I do patriarchy Aleksandrii Dioskura (444/445)²⁰.

Jednym z powodów jej zachowania była chęć utrzymania jedności biskupa z kapłanami oraz zachowanie jego władzy nad nimi²¹. Już bowiem wczesny rzymski Kościół był złożony z wielu różnych wspólnot, które potrzebowały

¹⁵ Zob. F. Lanzoni, *Titoli presbiteriali di Roma antica nella storia e nella legenda*, „Rivista di archeologia Christiana” 2 (1962), s. 195–197.

¹⁶ Zob. *Le Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire*, t. 1, ed. L. Duchesne, Paris 1955, nr XXXI, s. 164.

¹⁷ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 106–109.

¹⁸ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 4.

¹⁹ Zob. P. Nautin, *Le rite du “fermentum” dans les Églises urbaines de Rome*, „Ephemerides Liturgicae” 96 (1982), s. 513–514.

²⁰ Zob. *Epistola IX. Ad Dioscorum Alexandrinum Episcopum*, [w:] *Sancti Leonis Magni Romani Pontificis Opera Omnia*, accurate J. P. Migne, t. 1, Parisiis 1846, k. 626–627 (*Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, 54).

²¹ Zob. G. Dix, *The shape of liturgy*, London 1986, s. 134.

tej eucharystycznej jedności. J. F. Baldovin podaje, że na 30 tys. chrześcijan w Rzymie w połowie III wieku, mogło być w nim od 9 do 40 centrów kultu. Mamy już wtedy wyraźnie wspomnianą liturgię w „tytułach” i na cmentarzach. Nie było jednak żadnego systemu, o czym może świadczyć praktyka ogłaszania miejsca kolejnego *statio*, gdyż wierni nie wiedzieli, gdzie biskup będzie celebrował następną Eucharystię. Ta pierwotna praktyka stacyjna do V wieku mogła rozwinąć się już w stan określonej organizacji²².

Wyraźne wskazówki o tym, że biskup Rzymu celebrował Eucharystię w różnych kościołach pochodzą z czasu pontyfikatu Leona Wielkiego (440–461) i znajdują się w jego *Kazaniach* (*Sermo* 12, 17, 19, 22, 27, 75, 85, 96). To była już na pewno liturgia stacyjna, ale nie ma jeszcze pełnego systemu²³. Mógł go stworzyć jego następca, papież Hilary (461–468), który podarował „tytułom” naczynia dla sprawowania liturgii stacyjnej²⁴. Stacje mogły być jednak wtedy jeszcze bardzo elastyczne, tzn. że były one ogłaszane, jeśli zachodziła taka potrzeba. Ich wyboru dokonywał papież ze swoim prezbiterium i wskazywał je wiernym na zakończenie poprzedniego zgromadzenia²⁵.

Antoine Chavasse korzeni systemu stacyjnego dopatruje się w organizacji eucharystycznej 26 zgromadzeń w dni powszednie wielkiego postu, istniejącej już w V wieku. Schemat miał powstać za papieża Symplicjusza (468–483). Według Chavasse’a późniejsze zmiany są związane z wojną gotycką, która w VI wieku zupełnie zachwiała poprzednim stanem ludności i jej rozmieszczeniem²⁶.

Hartmann Grisar zasugerował natomiast teorię, że rzymski Kościół był jedynie naśladowcą liturgii jerozolimskiej, a główne jego centra kultu były odpowiednikami świętych miejsc w Jerozolimie (np. Martyrium na Golgocie – Święty Krzyż Jerozolimski, Betlejem – Matki Bożej Większej). Ich nawiedzanie miało być uznawane jako odpowiednik pielgrzymki do świątyni w Jerozolimie²⁷. Jednak nie wszystkie kościoły w Rzymie były związane z tymi z okolic Jerozolimy, a odwiedzanie Rzymu nigdy nie zastępowało pielgrzymki do Ziemi Świętej. Ponadto rozwój rzymskich stacji związany jest z powstawaniem roku liturgicznego, co niemożliwe było jeszcze w liturgii jerozolimskiej²⁸.

²² Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 145–146.

²³ Zob. tamże, s. 147.

²⁴ Zob. *Le Liber Pontificalis*, dz. cyt., t. 1, s. 244–245.

²⁵ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 147.

²⁶ Zob. A. Chavasse, *La liturgie de la ville de Rome du Ve au VIIIe siècle*, Roma 1993, s. 31, 53–54.

²⁷ Zob. H. Grisar, *Das Missale im Lichte römischer Stadtgeschichte*, Freiburg 1925, s. 4–5.

²⁸ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 149–150.

Wielu historyków, jak np. Mario Righetti, twierdziło, że to św. Grzegorz Wielki († 604) nadał kształt organizacyjny rzymskim stacjom²⁹. Teoria ta powstała wskutek pisma biografą św. Grzegorza – Jana Diakona (IX wiek). Napisał on, że to właśnie ten papież wybrał kościoły stacyjne, które funkcjonowały przez kolejne wieki³⁰. Przypuszcza się, że św. Grzegorz dodał jedynie jakieś uwagi do wcześniej istniejącego już schematu. Słowa Jana Diakona interpretuje się najczęściej próbą ukazania św. Grzegorza jako jeszcze większego kościelnego organizatora³¹. Najprawdopodobniej św. Grzegorz uporządkował jedynie modlitwy i śpiewy stacyjne oraz umieścił w kalendarzu liturgicznym tytuły kościołów stacyjnych w ciągu roku liturgicznego (z wyjątkiem adwentu)³².

Jeszcze później powstanie systemu stacyjnego widział Stephen J. P. van Dijk, który umieścił go dopiero w VII wieku, na skutek wpływów bizantyjskich. Twórcą systemu miał być papież Witalian (657–672)³³. Jednak trzeba pamiętać, że system stacyjny jest już poświadczony w *Comes* z Würzburga, datowanym na początek VII wieku³⁴.

Wszystkie te hipotezy ukazują różne aspekty, które miały wpływ na powstanie i rozwój stacyjnego systemu. Możemy więc przyjąć, że korzenie liturgii stacyjnej znajdują się już w starożytnej organizacji rzymskich *tituli*.

Rozwój i układ systemu stacyjnego

W I wieku cesarz August podzielił miasto na 14 cywilnych regionów³⁵. Podziału kościelnego dokonał natomiast papież Fabian (236–250), który w celu koordynacji służby Bożej podzielił Rzym na 7. okręgów administracyjnych zwanych *regio*³⁶. Regiony te miały główny wpływ na kształt późniejszej liturgii stacyjnej. Twórcy systemu starali się zintegrować liczną i rozłożoną terytorialnie wspólnotę Kościoła oraz zapewnić jej jedność. W każdym tygodniu

²⁹ Zob. M. Righetti, *Manuale di storia liturgica*, t. 1: *Introduzione generale*, Milano-Genova 1945, s. 317.

³⁰ Zob. Ioannes Diaconus, *Vita S. Gregorii Magni*, II, 18, [w:] *Sancti Gregorii Papae I, cognomento Magni, opera omnia*, accurate J.-P. Migne, t. 1, Lutetiae Parisiorum 1802, k. 94 (*Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, 75).

³¹ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 13, 33.

³² Zob. D. Brzeziński, *Rzymska liturgia stacyjna: odnowiona szansa pastoralna?*, art. cyt., s. 136–137.

³³ Zob. S. J. P. van Dijk, *Urban and Papal Rites in Seventh and Eighth-Century Rome*, „*Sacris Erudiri*” 12 (1961), s. 467, 485–486.

³⁴ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 152.

³⁵ Zob. tamże, s. 107.

³⁶ Zob. B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 1, Lublin 2001, s. 82.

wielkiego postu biskup i wierni byli w różnych rejonach miasta, ukazując, że wszędzie są jakby „u siebie”. Po sześciu tygodniach wędrówki po tych różnych, ale zawsze równorzędnych wspólnotach, liturgią było objęte całe terytorium kościelne, nie naruszając przywiązania różnych wspólnot do swoich miejsc kultu³⁷.

Poza podziałem na regiony trudno jest odkryć, jakim kryterium posługiwano się przy wyborze kościołów stacyjnych w czasie wielkiego postu i innych okresach roku kościelnego.

Warto zwrócić jednak uwagę na wybór wielkich bazylik Apostołów i św. Wawrzyńca, które w czasie wielkiego postu i w okresie wielkanocnym stanowiły cel kultu wiernych i neofitów. Duchowieństwo i wierni towarzyszyli bowiem w tym czasie katechumenom i neofitom, polecając ich opiece 3 wielkich patronów Rzymu: Piotra, Pawła i Wawrzyńca³⁸. W wyborze dużych bazylik znaczącą rolę odegrały także motywy liturgiczne, gdyż można było w nich zgromadzić znaczną liczbę wiernych. Pozostały więc one na długo miejscami dużych zgromadzeń, bez własnego kleru i stałego ludu³⁹.

W dużych bazylikach odbywały się w Wielkim Poście stacje niedzielne oraz 9 stacji w dni powszednie związanych z instytucją katechumenatu. Dla 22 innych dni powszednich wielkiego postu stacje odbywały się w tytułach (na 25 wszystkich tytułów). Pomińnię zostały, z nieznanym nam powodów, tytuły św. Sylwestra, św. Praksedy i św. Kaliksta⁴⁰.

I niedziela wielkiego postu była wyznaczona u św. Jana na Lateranie. Niedziela po Suchych Dniach (II) pozostawała *vacat* do VIII wieku. Wtedy stacja została ustanowiona u Matki Bożej *in Dominica* na wzgórzu Celius⁴¹. Pozostałe niedziele mają stacje w wielkich bazylikach: św. Wawrzyńca za Murami (III), Świętego Krzyża Jerozolimskiego (IV), św. Piotra (V) i św. Jana na Lateranie (VI)⁴².

Suche Dni w I tygodniu wielkiego postu, ponieważ powstały najpóźniej, otrzymały stacje przyjęte dla wszystkich Suchych Dni roku, tj. Matki Bożej Większej (środa), Świętych Apostołów (piątek) i św. Piotra (sobota)⁴³.

³⁷ Zob. A. Chavasse, *La liturgie de la ville de Rome du Ve au VIIIe siècle*, dz. cyt., s. 235–236, 246.

³⁸ Zob. I. Schuster, *Le sacre stazioni Quaresimali secondo l'ordine del Messale Romano*, Roma 1915, s. 11.

³⁹ Zob. A. Chavasse, *La liturgie de la ville de Rome du Ve au VIIIe siècle*, dz. cyt. s. 245.

⁴⁰ Zob. tamże, s. 231.

⁴¹ Zob. J. P. Kirsch, *Die Stationskirchen des Missale Romanum*, Freiburg 1926, s. 116.

⁴² Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 44–45.

⁴³ Zob. J. P. Kirsch, *Die Stationskirchen des Missale Romanum*, dz. cyt., s. 111.

IV tydzień wielkiego postu nazywany był *mediana*. Trzy dni, które są określane takim mianem w starożytnych dokumentach, to środa, sobota i niedziela (V). Ich stacje znów są u św. Pawła, św. Wawrzyńca poza Murami i św. Piotra, tzn. w wielkich bazylikach patronów miasta⁴⁴. Stacje te wydają się formować ochronny pierścień wokół miasta. Schemat tych 3 bazylik wiąże się przede wszystkim z niedzielami przedpościa, gdyż powstały one w VI wieku, kiedy miasto najbardziej potrzebowało ochrony⁴⁵.

W środę w tygodniu *mediana* odbywały się skrutynia. Wybór stacji u św. Pawła był więc wskazaniem katechumenom osoby, która może być wzorem szczerzego nawrócenia. Ponieważ św. Paweł spędził 3 dni swojego „katechumenatu” na modlitwie i poście, ewangelia tego dnia mówiła o niewidomym od urodzenia, czyniąc delikatną aluzję do ślepoty Apostoła, z której był wyleczony w momencie swojego chrztu⁴⁶.

Na ostatnie dni przed Paschą wybierano na stacje znów duże bazyliki: Matki Bożej Większej (Wielka Środa), Świętego Krzyża Jerozolimskiego (Wielki Piątek) i św. Jana na Lateranie (Wielki Czwartek, Wigilia Paschalna)⁴⁷.

Wiele dni w Wielkim Poście miało mniejsze znaczenie. Ich stacje odbywały się w „tytułach”, z wyjątkiem piątku po V niedzieli wielkiego postu, która jest w bazylice św. Szczepana. Liturgia w każdy dzień jest w innym kościele i żaden *titulus* nie jest użyty 2 razy⁴⁸. Rozkład poszczególnych stacji w tytułach przed VI wiekiem przedstawiał się następująco:

DZIEŃ	STACJA	REGION KOŚCIELNY
Środa Popielcowa	św. Sabina	I
piątek po Środzie Popielcowej	święci Jan i Paweł	II
poniedziałek I tygodnia	św. Piotr <i>ad Vincula</i>	III
wtorek	św. Anastazja	VI
poniedziałek II tygodnia	św. Klemens	III
wtorek	św. Balbina	I
środa	św. Cecylia	VII
piątek	św. Witalis	IV
sobota	Święci Marcellinus i Piotr	III
poniedziałek III tygodnia	św. Marek	VI

⁴⁴ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 45. Taki sam układ będzie w niedzielach przedpościa i pierwszych trzech dniach tygodnia wielkanocnego. Stacja w sobotę in *mediana* zostanie później zmieniona na św. Mikołaja in *carcere*.

⁴⁵ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 155.

⁴⁶ Zob. I. Schuster, *Le sacre stazioni Quaresimali secondo l'ordine del Messale Romano*, dz. cyt., s. 13–14.

⁴⁷ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 155.

⁴⁸ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 46.

wtorek	św. Pudencjana	IV
środa	św. Sykstus	II
piątek	św. Wawrzyniec <i>in Lucina</i>	V
sobota	św. Zuzanna	IV
poniedziałek IV tygodnia	Czterech Koronowanych Świętych	II
wtorek	św. Wawrzyniec <i>in Damaso</i>	VI
piątek	św. Euzebiusz	III
poniedziałek V tygodnia	św. Chryzogon	VII
wtorek	św. Cyriak	IV
środa	św. Marcellus	VI
piątek	św. Szczepan <i>in Caelian</i>	II
poniedziałek VI tygodnia	Święci Nereusz i Achillesa	I
wtorek	św. Pryska	I ⁴⁹

W ten sposób liturgia sprawowana była w tytułach po 4 razy w regionie I, II, III, IV i VI, dwa razy w regionie VII i tylko raz w regionie V. Można więc w zasadzie uznać, że plan ten, pochodzący z VI wieku, kierował się podziałem kościelnym miasta Rzymu. W VIII wieku lista ta została uzupełniona przez brakujące czwartki i soboty:

DZIEŃ	STACJA	REGION KOŚCIELNY
czwartek po Środzie Popielcowej	św. Jerzy <i>in Velabro</i>	II
sobota po Środzie Popielcowej	św. Tryfon	VI
czwartek I tygodnia	św. Wawrzyniec <i>in Formosum</i>	IV
czwartek II tygodnia	św. Matka Boża <i>In Trastevere</i>	VII
czwartek III tygodnia	święci Kosma i Damian	VI
czwartek IV tygodnia	święci Sylwester i Marcin	III
czwartek V tygodnia	św. Apolinary	VII
sobota V tygodnia	św. Jan <i>ante portam Latinam</i>	I ⁵⁰

Liturgia stacyjna nie ograniczała się jednak tylko do wielkiego postu. W Tygodniu Wielkanocnym wierni z papieżem odwiedzali każdą główną bazylikę miasta: Matki Bożej Większej (niedziela wielkanocna), św. Piotra (poniedziałek), św. Pawła (wtorek) św. Wawrzyńca (środa), Świętych Apostołów (czwartek), Matki Bożej *ad martyres* (piątek) i św. Jana na Lateranie (sobota)⁵¹. Lateran był tradycyjnym kościołem stacyjnym Wigilii Paschalnej i soboty w Oktawie Wielkanocy, gdyż neofici ubierali i zdejmowali swoje białe szaty w tym samym miejscu⁵². Ten plan tworzy wielki objazd chrześcijańskiego miasta, w czasie którego neofici i wierni byli wprowadzani do ważnych dla

⁴⁹ Zob. tamże, s. 47.

⁵⁰ Zob. tamże, s. 48.

⁵¹ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 156.

⁵² Zob. J. P. Kirsch, *Die Stationskirchen des Missale Romanum*, dz. cyt., s. 219.

życia miasta świątyn⁵³. W stacjach tych znów widać związek czytań mszalnych z topografią miasta. W poniedziałek ewangelia mówi o uczniach z Emaus i św. Piotrze, któremu ukazał się zmartwychwstały Chrystus, a epistoła przytacza jedną z jego mów z Dziejów Apostolskich. We wtorek zaś epistoła mówi o działalności św. Pawła w Antiochii Pizydyjskiej⁵⁴.

W dzień Wniebowstąpienia, jak i w inne największe święta, stacja odbywa się w Bazylice św. Piotra. W niej odbywa się także Wigilia Zesłania Ducha Świętego, która była drugim terminem chrztu. Oktawa Zielonych Świąt, ponieważ stanowi Suchy Tydzień, swoje stacje ma tradycyjnych dla tego okresu bazylikach. Różnica dotyczy tylko czwartku, który, w zależności od źródła, ma stację u Świętych Apostołów lub u św. Wawrzyńca za Murami⁵⁵.

Jeśli chodzi o adwent, to wpływ na jego liturgię miał jego stosunkowo późny rozwój. Dopiero *Sakramentarz Gregoriański* zawiera informację o tym, że adwent rzymski trwa 4 tygodnie. *Hadrianum* podaje tylko pierwszą adwentową stację w III niedzielę, która jest związana z Suchymi Dniami. Stacja ta celebrowana jest u św. Piotra. Jeden z późniejszych antyfonarzy wskazuje stacje dla pierwszych trzech niedziel. Są nimi: kościół św. Andrzeja *post prae-sepe*, Świętego Krzyża Jerozolimskiego i św. Piotra. Pierwszy z nich, klasztor za Bazyliką Matki Bożej Większej, jest łączony z miastem Betlejem⁵⁶. IV niedziela była pierwotnie *vacat*. Później liturgia stacyjna sprawowana była u Świętych Apostołów. Stało się tak z powodu znajdujących się tam relikwii św. Eugenii, której święto zostało w ten sposób przełożone z dnia 25 grudnia⁵⁷.

W Boże Narodzenie Eucharystia była celebrowana rano u św. Piotra. Po Soborze Efeskim (431), który zainspirował rozwój kultu Matki Bożej, drugą mszę świętą zaczął papież sprawować w Bazylice Matki Bożej Większej (rzymskie Betlejem). W VI wieku została dodana trzecia Eucharystia (o świcie) w bazylice św. Anastazji, wschodniej męczenniczki, ściętej w tym dniu w Konstantynopolu. Obecny porządek mszy świętych w tym dniu ustanowiony został jeszcze przed XII wiekiem. W ten sposób topografia i historia miasta bardziej wpłynęły na rozwój stacji Bożego Narodzenia niż teologiczne rozważania⁵⁸.

⁵³ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 156.

⁵⁴ Zob. H. Grisar, *Das Missale im Lichte römischer Stadtgeschichte*, dz. cyt., s. 76.

⁵⁵ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 49–50.

⁵⁶ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 157.

⁵⁷ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 40.

⁵⁸ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 157–158.

Na święto Epifanii stacja jest znów u św. Piotra, natomiast na święto Oczyszczenia Najświętszej Marii Panny (2 lutego) *collecta* była u św. Hadriana, a właściwa stacja odbywała się w Bazylice Matki Bożej Większej⁵⁹.

W rozwiniętym systemie stacyjnym, szczególnie podczas wielkiego postu, mamy przykład szczególnej relacji między miastem, cyklem czytań liturgicznych i chrześcijańskim kultem⁶⁰. Rozwój stacyjnego systemu wydaje się więc być równoległy do rozwoju liturgii i ma podobieństwa z rozwojem lekcjonarza. Pierwotnie czytania wybierał sam biskup. W Rzymie, msze stacyjne były corocznymi i wybór lektur również stawał się stałym⁶¹. Brano przy nim pod uwagę nie tylko czynniki teologiczne, lecz także topograficzne. Oprócz wyżej ukazanych związków możemy podać jeszcze kilka przykładów.

Msza w piątek po Środzie Popielcowej miała miejsce w kościele św. Jerzego *in Velabro*. Ewangelia tego dnia mówi o setniku z Kafarnaum, nawiązując do postaci św. Jerzego, który w tradycji przedstawiany jest jako człowiek z bronią⁶². Św. Euzebiusz jest stacją dla piątku IV tygodnia wielkiego postu. Ewangelia zajmuje się wskrzeszeniem Łazarza, gdyż bazylika ta jest usytuowana na miejscu starożytnej nekropolii. Stacja dla piątku III tygodnia jest w kościele św. Wawrzyńca *in Lucina*, który znajduje się nad miejscem ze studnią. Ewangelię tego dnia stanowi spotkanie Jezusa i samarytańskiej kobiety przy studni. Sobota III tygodnia wielkiego postu ma stację u św. Zuzanny i rzeczywiście w tym dniu czytana jest historia Zuzanny z Księgi Daniela⁶³.

W Rzymie istniały więc trzy główne typy kościołów: wielkie bazyliki, *tituli* oraz kościoły parafialne i cmentarne. Cykl stacyjny w najważniejsze dni gromadził wiernych w dużych bazylikach, gdzie mogły się zmieścić ich wielkie rzesze. W dni powszednie, które miały mniejsze znaczenie, stacje były w „tytułach”. W święta męczenników liturgia odbywała się w kaplicach cmentarnych, gdzie ich relikwie były otoczone czcią. Plan wszystkich kościołów Rzymu wykorzystanych w stacyjnym systemie przedstawia się następująco:

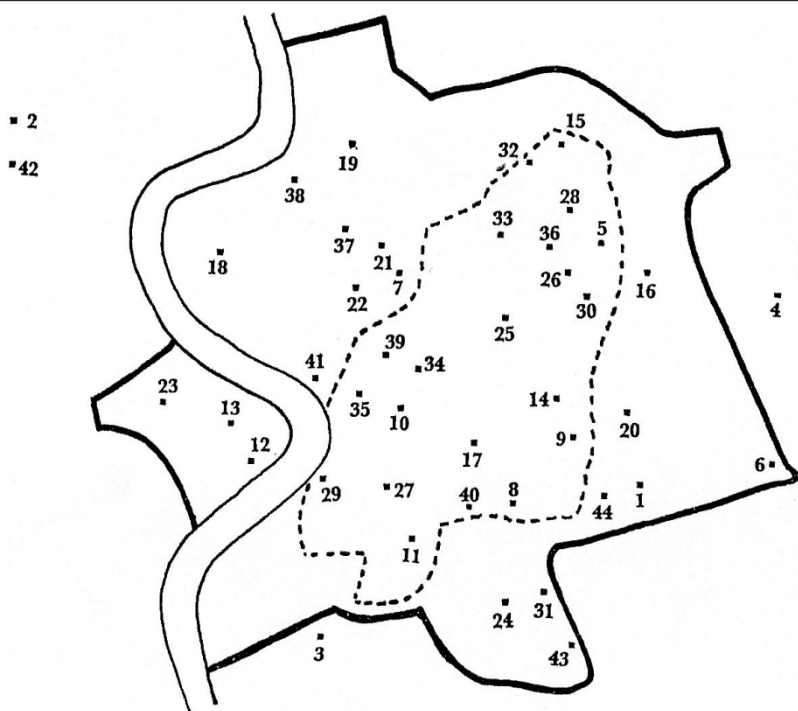
⁵⁹ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 41–41.

⁶⁰ Zob. I. Schuster, *Le sacre stazioni Quaresimali secondo l'ordine del Messale Romano*, dz. cyt., s. 17.

⁶¹ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 38–39.

⁶² Zob. I. Schuster, *Le sacre stazioni Quaresimali secondo l'ordine del Messale Romano*, dz. cyt., s. 13.

⁶³ Zob. H. Grisar, *Das Missale im Lichte römischer Stadtgeschichte*, dz. cyt., s. 21, 25, 34.

1. św. Jana na Lateranie, 2. św. Piotra, 3. św. Pawła, 4. św. Wawrzyńca poza Murami, 5. Matki Bożej Większej, 6. Świętego Krzyża Jerozolimskiego, 7. Świętych Apostołów, 8. św. Stefana *in Celio Monte*, 9. Czterech Koronowanych Świętych, 10. św. Anastazji, 11. św. Balbiny, 12. św. Cecylii, 13. św. Chryzogona, 14. św. Klemensa, 15. S. Cyriaka, 16. św. Ezebiusza, 17. św. Jana i Pawła, 18. św. Wawrzyńca *in Damasco*, 19. św. Wawrzyńca *in Lucina*, 20. św. Piotra i Marcellinusa, 21. św. Marcellusa, 22. św. Marka, 23. Matki Bożej na Zatybrzu, 24. św. Nereusza i Achillesa, 25. św. Piotra *ad Vincula*, 26. św. Praksedy, 27. św. Pryski, 28. św. Pudencjany, 29. św. Sabiny, 30. św. Sylwestra i Marcina, 31. św. Sykstusa, 32. św. Zuzanny, 33. św. Witalisa, 34. św. Kosmy i Damiana, 35. św. Jerzego *in Velabro*, 36. św. Wawrzyńca *in Paneperna*, 37. Matki Bożej *ad Martyres*, 38. S. Tryfona, 39. św. Hadrianą, 40. Matki Bożej *in Domnica*, 41. św. Mikołaja *in Carcere*, 42. św. Apolinarego, 43. św. Jana *ante portam Latinam*, 44. św. Pankracego⁶⁴

Przebieg liturgii stacyjnej

Najwcześniejszy szczegółowy opis mszy świętej stacyjnej jest zawarty w *Ordo Romanus I* (ok. 750). Jest to opis papieskiej mszy w dzień Wielkanocy,

⁶⁴ Schemat liturgii stacyjnej za: G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 1–2. Przerywaną linią zaznaczone zostały mury miasta.

celebrowanej w Bazylice Matki Bożej Większej. Ukazuje on pierwszy, prostszy schemat liturgii stacyjnej, w której papież udaje wprost do kościoła stacyjnego⁶⁵.

Ordo rozpoczyna od opisu schematu zarządzania miastem (1–6⁶⁶). Każdy z 7 regionów miał swojego diakona i subdiakona z akolitami, którzy wraz z duchowieństwem byli odpowiedzialni za przygotowanie liturgii. Nieobecnym groziły surowe kary. W niedzielę wielkanocną za zorganizowanie liturgii odpowiedzialny był region III. Akolici z III regionu w i *defensores* wszystkich 7 regionów (bo był to dzień uroczysty) udawali się wcześniej do *patriarchium* lub papieskiej rezydencji, by prowadzić papieża do stacyjnego kościoła. Wszyscy oni idą w procesji przed papieżem. Papież jedzie na koniu, podczas gdy *stratores* idą po jego obu stronach, na wypadek, gdyby koń się zerwał (7–9). Niektórzy urzędnicy podążają za papieżem (10). Przed koniem papieża idzie jeden z akolitów, niosąc krzyżmo w naczyniu (11). Po drodze do papieża zwracano się z różnymi prośbami o błogosławieństwo, pieniądze czy przysługi (12–13). W niedzielę wielkanocną regionalny notariusz zatrzymywał procesję na Via Merulana, by powiedzieć papieżowi, jak wiele chrztów udzielono w poprzednią noc w bazylice, do której się udaje (15). W procesji niesione są także księgi, sprzęty i naczynia liturgiczne potrzebne do sprawowania Eucharystii. Podczas liturgii wyjęte zostaną ze skrzyń i później znów do nich włożone (19–23).

Przed przyjazdem papieża prezbiterzy i biskupi są usadowieni w apsydzie. Po dojechaniu do kościoła stacyjnego papież wchodzi do kościoła, gdzie jest witany przez duchowieństwo. Przechodzi on w otoczeniu diakonów do zakrystii (25–29). Księgę Ewangelii wyciąga się ze skrzyni i kładzie na ołtarzu (30–31), natomiast papież ubiera się w zakrystii (32–36), po czym jest informowany o imionach kantora i lektora. Papież daje znak ceremonialną chustą (*mappula*), by schola zaczęła psalm introit, a 7 akolitów zapaliło swoje świece. Rusza procesja prowadzona przez subdiakona z kadzidłem oraz akolitów 7 regionów, na której końcu idzie papież w asyście diakonów (37–46).

Kiedy papież przybywa do *schola cantorum*, 2 akolitów podchodzi do niego z otwartą skrzynią (*capsa*), zawierającą kawałek Eucharystii, konsekrowanej podczas poprzedniej stacyjnej mszy. Papież oddaje Jej cześć i, jeżeli jest zbyt duża, nadmiar nakazuje odłożyć, by była użyta później w służbie Bożej (48). Następnie papież przechodzi między szeregiem akolitów, modli się cicho i żegna się. Przekazuje pocałunek pokoju jednemu z biskupów, archiprezbiterowi

⁶⁵ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 16.

⁶⁶ Numery w nawiasach odnoszą się do wydania *Ordo I*, ed. M. Andrieu, *Les 'Ordines Romani' du Haut Moyen-Age*, t. 2, Louvain 1960.

i wszystkim diakonom (49) oraz daje znak przewodniczącemu chóru, by na zakończenie introitu śpiewać *Gloria Patri*. Papież modli, się klęcząc przed ołtarzem, aż do czasu kiedy zakończy się śpiew antyfony (50). Wtedy podnosi się, idzie do ołtarza, całuje księgę Ewangelii oraz sam ołtarz. Następnie idzie do tronu i apsydy, gdzie stoi zwrócony na wschód (51). Chór rozpoczyna śpiew *Kyrie eleison* i kontynuuje aż do skinienia papieża (52). Papież, zwracając się do ludzi, zaczyna wtedy *Gloria* i znów zwraca się na wschód. Po zakończeniu śpiewu zwraca się do wiernych, mówi *Pax vobis* i znów obraca się na wschód, mówiąc *Oremus* i kolektę. Po zakończeniu siada; podobnie robią biskupi i księża (53).

Następne części mszy świętej: liturgia słowa, ofertorium, modlitwa eucharystyczna wraz z komunią oraz rozesłanie, jako całość nie wnoszą nic nowego do tematu liturgii stacyjnej. Warto zwrócić uwagę jedynie na moment ogłoszenia kolejnej stacji, które miało miejsce przed komunią świętą, po drugim zmieszaniu postaci. Jeden z rękopisów (W) podaje informację, że to archidiacon, po odniesieniu kielicha od papieża do ołtarza, ogłasza miejsce i dzień następnej stacyjnej mszy: *Deinde venit archidiaconus cum calice ad cornu altaris et adnuntiat stationem ita: Illo die veniente, statio erit ad sanctum illum foras aut intus civitate. Resp. Deo gratias*⁶⁷.

Ogłoszenie kolejnej stacji było czynnością bardzo praktyczną, dzięki której każdy wiedział, gdzie będzie następna papieska Eucharystia. Niektórzy widzą w nim powrót do czasów, kiedy stacyjny system nie był jeszcze zorganizowany i takie ogłoszenie było konieczne⁶⁸.

Druga forma liturgii stacyjnej jest późniejsza i bardziej złożona. W tym schemacie papież przybywał do jednego z kościołów i dołączał do ministrów, którzy będą asystować mu w stacyjnej mszy. Ten kościół nazywany był *collecta*. Stamtąd, po odmówieniu wstępnej modlitwy (*oratio ad collectam*), papieska procesja przechodziła do stacyjnego kościoła i tam mszę celebrowano w zwykłej formie⁶⁹. Każda bazylika, która była kościołem stacyjnym, w innym dniu mogła służyć jako kościół *collecta*. Jeśli uległa ona zniszczeniu, zamieniano ją wtedy na inny kościół⁷⁰.

W początkach liturgii stacyjnej msza nie była poprzedzona procesją. Im dalej idziemy w głąb Średniowiecza, tym praktyka procesji przed stacją stawała się coraz częstsza. Pierwotnie było ich tylko kilka. Przypuszcza się, że

⁶⁷ M. Andrieu, *Les 'Ordines Romani'...*, dz. cyt., t. 2, s. 426.

⁶⁸ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 134.

⁶⁹ Zob. M. Moreton, *A history of early Roman Liturgy to the death of pope Gregory of Great*, Londyn 1994, s. 70–71.

⁷⁰ Zob. D. Brzeziński, *Rzymska liturgia stacyjna: odnowiona szansa pastoralna?*, art. cyt. s. 136.

do lat siedemdziesiątych VII wieku istniały tylko trzy: w Środę Popielcową, w dzień Wielkiej Litani (25 kwietnia) i święto św. Cezarego (1 listopada)⁷¹.

W Środę Popielcową *collecta* znajdowała się w bazylice św. Anastazji, natomiast msza stacyjna odbywała u św. Sabiny. Po godz. 9 (15) wszyscy gromadzili się w *collecta*, gdzie modlił się papież, otoczony diakonami. Około X wieku odbywał się tam ryt posypania głów popiołem, który zaczął stawać się powszechnym. Po skończonej ceremonii, subdiakon wyciągał cenny krzyż stacyjny, i wszyscy procesyjnie, przy śpiewie litanii i antyfon, zdążali do św. Sabiny, gdzie celebrowano mszę. Papież i diakoni przechodzili drogę tę boso. Msza nie miała *Kyrie* ani litanii, ponieważ zastępowały je wezwania recytowane podczas drogi⁷².

W inne dni papież był niesiony na katedrze lub jechał na koniu. Towarzyszyli mu zawsze duchowni i wierni 7 kościelnych regionów, podążający za swoimi rejonowymi krzyżami stacyjnymi⁷³. Krzyże te przechowywane były w bazylice św. Anastazji, która była dogodna do tego celu z powodu centralnego położenia w mieście⁷⁴.

Procesja miała wyrażać drogę nawrócenia, do której Kościół jest wezwany w czasie wielkiego postu, natomiast obecność papieża, wielkie zgromadzenie modlitewne, jedna Eucharystia i wezwanie świętych były ważnymi elementami dla nawracającej się wspólnoty⁷⁵.

W dniu 25 kwietnia (Wielka Litania) procesja zaczynała się u św. Wawrzyńca *in Lucina*, szła przez Via Lata, Via Flamina, Most Milvius, do bazyliki św. Piotra⁷⁶.

Ostatnia z nich, w dniu 1 listopada (zanim stał się ten dzień uroczystością Wszystkich Świętych w IX wieku), związana była ze św. Cezarym, męczennikiem Terraciny. *Collecta* była w Bazylice Świętych Kosmy i Damiana, natomiast stacja była u św. Cezarego na Palatynie⁷⁷.

Na końcu VII wieku papież Sergiusz I (687–701) dodał *collectae* na 4 święta Matki Bożej, czyniąc je bardziej uroczystymi: Oczyszczenie (2 lutego), Zwiastowanie (25 marca), Zaśnięcie (15 sierpnia) i Narodziny (8 września)⁷⁸.

⁷¹ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 11.

⁷² Zob. I. Schuster, *Le sacre stazioni Quaresimali secondo l'ordine del Messale Romano*, dz. cyt., s. 10.

⁷³ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 13.

⁷⁴ Zob. M. Moreton, *A history of early Roman Liturgy to the death of pope Gregory of Great*, dz. cyt., s. 71–72.

⁷⁵ Zob. Vicariato di Roma, *Le stazioni quaresimali. Tradizione e rinnovamento*, Roma 1979, s. 10–11.

⁷⁶ Zob. J. F. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship*, dz. cyt., s. 130.

⁷⁷ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 11.

⁷⁸ Zob. *Le Liber Pontificalis...*, t. 1, s. 376.

We wszystkie te dni *collecta* była u św. Hadriana na Forum, a stacje w bazylce Matki Bożej Większej⁷⁹.

Widzimy więc, że w początkach systemu stacyjnego dominowała liturgia w samym kościele stacyjnym, ale wraz z upływem wieków ustępowała miejscą liturgii poprzedzonej uroczystą procesją.

Schyłek i powrót do organizacji stacyjnej

Liturgia stacyjna w Rzymie osiągnęła swój szczyt koło XI wieku i sprawowana była tam do czasu przeniesienia papieństwa do Awinionu (1304). Mimo to pierwszy drukowany mszał w 1474 roku, wiele mszałów poza Rzymem, a także *Mszał rzymski* z 1570 roku zachowały w poszczególne dni nazwę stacji⁸⁰.

Powrót do liturgii stacyjnej nastąpił w czasach nowożytnych. Aby podtrzymać praktykę odwiedzania bazylik stacyjnych w dni wskazane w mszale, papieże kilku ostatnich wieków udzielali odpustów, które potem Pius VI zatwierdził i ogłosił reskryptem Świętej Kongregacji Odpustów z dnia 9 lipca 1777 roku. Także Leon XII (1823–29) i Leon XIII (1878–1903) określali warunki zyskania tych odpustów podczas wielkiego postu⁸¹.

Błogosławiony Jan XXIII (1958–1963) dał nowy impuls do powrotu do tej starożytnej praktyki poprzez udział w liturgii stacyjnej w Środę Popielcową w kościele św. Sabiny (1959)⁸². Zwyczaj ten kontynuowali jego następcy: Paweł VI (1963–78), Jan Paweł II (1978–2005) i Benedykt XVI. W czasach współczesnych, procesja do kościoła św. Sabiny wyrusza z pobliskiego kościoła św. Anzelma.

Pod koniec lat siedemdziesiątych Wikariat Rzymu wydał dyspozycje co do powrotu liturgii stacyjnej w samym Rzymie. Postanowiono zharmonizować wszystkie elementy pobożności ludowej z liturgicznymi, by wyeliminować powtórzenia (np. Litania do Wszystkich Świętych i Modlitwa wiernych) i zaproponować różne formy celebracji liturgii stacyjnej. Przygotowano 4 formy stacyjnej liturgii wielkopostnej: z procesją i mszą świętą, z mszą świętą z uroczystym wejściem, z Nieszporami oraz z celebracją słowa Bożego. Zrezygnowano także z procesji z kościoła *collecta*⁸³.

⁷⁹ Zob. M. Moreton, *A history of early Roman Liturgy to the death of pope Gregory of Great*, dz. cyt., s. 71.

⁸⁰ Zob. G. G. Willis, *Further Essays in Early Roman Liturgy*, dz. cyt., s. 86.

⁸¹ Zob. I. Schuster, *Le sacre stazioni Quaresimali secondo l'ordine del Messale Romano*, dz. cyt., s. 19–21.

⁸² Zob. D. Brzeziński, *Rzymska liturgia stacyjna: odnowiona szansa pastoralna?*, dz. cyt., s. 138–139.

⁸³ Zob. Vicariato di Roma, *Le stazioni quaresimali. Tradizione e rinnovamento*, dz. cyt., s. 11–13.

Liturgia stacyjna zrodziła się w Rzymie wokół papieża, który chciał zgromadzić na Eucharystii cały swój Kościół. Nie mogła ich jednak pomieścić żadna bazylika Rzymu. Powstał więc system, w którym wszyscy wierni przemieszczali się z miejsca na miejsce w obrębie całego miasta. Liturgię sprawował papież lub jego legat. Przy wyborze kościoła sugerowano się przeżywanym świętem, okresem liturgicznym oraz topografią miasta, z którą czasami udawało się nawet zespolić czytania mszalne. Każdy kościół stacyjny stawał się na chwilę „katedrą liturgiczną”, gdyż sprawowana w nim msza była centralną w całym mieście. Najbardziej rozwinięty system miał okres wielkiego postu, w którym msza sprawowana była w każdy dzień (od VIII wieku). Jej zaniknięcie na początku XIV wieku wiązało się przeniesieniem papiestwa do Awinionu. Jednak pozostając w *Mszale rzymskim*, zachęcała wielu do jej praktykowania. Współczesne próby jej odnowienia, a także zmiana znaczenia samego słowa *statio* ukazują jednak, że powrót tej liturgii w dawnej formie jest raczej trudny.

Kraków

KS. JANUSZ MIECZKOWSKI

Słowa kluczowe

Statio, liturgia stacyjna, system stacyjny, kościół stacyjny, kościół *collecta*, papieska msza, procesja

Summary

The Roman stational liturgy

The papal stational liturgy in Rome was a particular kind of worship service from the Christian Antiquity to the XIV century. Its essential elements are four. Its always took place under the leadership of the pope or his representative. This form of liturgy was mobile: it was celebrated in different basilicas or churches of Rome. Third, the choice of church depended on the feast, liturgical seasons or commemoration being celebrated. Fourth, the stational liturgy was the urban liturgical celebration of the day. The highpoint of this system was Lent. Throughout the entire system Church of Rome manifested its own unity. The station was usually the Pope's solemn mass in the stational church for the whole city. But on certain days in the year the Pope went in another church (*collecta*), from which a solemn procession was made to the stational church.

Keywords

Statio, stational liturgy, stational system, stational church, *collecta* church, papal mass, procession